

ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ШЛЯХОМ ПЕРЕТВОРЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ: ОКРЕМІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

IMPROVEMENT OF MODERN CONSTITUTIONALISM BY CONVERTING CONSTITUTION: SOME TERMINOLOGY ISSUES

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Тишков С.С.,

*магістрант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей однієї з форм удосконалення конституції, такої як перетворення конституції. Автор зосереджує свою увагу на аналізі поняття та юридичному значенні перетворення конституції.

Ключові слова: реформування конституції, перетворення конституції, внесення змін до конституції, юридичні властивості перетворення конституції.

Статья посвящена освещению отдельных особенностей одной из форм совершенствования конституции, такой как преобразование конституции. Автор сосредотачивает свое внимание на анализе понятия и юридическом смысле преобразования конституции.

Ключевые слова: реформирование конституции, преобразование конституции, внесения изменений в конституцию, юридические свойства преобразования конституции.

Article is devoted to specific features of a form of improving the constitution, as the transformation of the constitution. The author focuses on the analysis of legal concepts and the meaning of transformation of the constitution.

Key words: constitutional reform, transformation of the constitution, amendments to the constitution, legal transformation properties of the constitution.

Коли конституція відрізняється справжньою стабільністю, ймовірним і оптимальним варіантом її розвитку стає адекватна (тобто не породжує порушень) реалізація конституційних положень у поточному законодавстві та рішеннях правозастосовних органів. Якщо ж незмінність конституції штучно підтримується верховною владою, то така стабільність є тільки зовнішньою. В умовах, коли стабільність конституції починає заважати суспільному розвитку, а її окремі норми виявляються нежиттєздатними, рано чи пізно постане питання про внесення до конституції змін і навіть її перегляд [1, с. 4].

Перехідним етапом між адекватною реалізацією конституції та її текстуальними змінами є «перетворення» основного закону. Найчастіше «перетворення» є показником віддаленості окремих норм конституції від реальності й одночасно способом послаблення їх фіктивності. Саме такий гнучкий, проміжний шлях розвитку української Конституції як «перетворення» спостерігається в сучасний період. Іншими словами, Конституція України, зберігаючи формальну стабільність, фактично починає її втрачати. Отже, стабільність Конституції України набуває уявного, декоративного характеру.

Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом досліджень ряду українських та зарубіжних науковців. Так, зокрема, власне поняття «конституційного перетворення» розглядалося в працях: В. Тертички, О. Кучеренко, П. Фріса, І. Арістова та ін. Питанням природи та змісту конституційно-правових реформ у свій час займалися: В. Погорілко, В. Федоренко, Ю. Тодика, І. Гладуняк, А. Медушевський та ін. Автор ставить собі за мету розкрити суть поняття та зміст перетворення конституції, використовуючи підходи ряду українських та зарубіжних конституціоналістів.

Спроби забезпечити конституцію від занадто частих змін у ряді випадків служать причиною для відміни конституції і прийняття нового основного закону в зв'язку з тим, що в результаті зміни соціально-політичної дійсності в державі чинність існуючої конституції не можлива. У зв'язку з цим слушним видається вислів відомого вченого-правника М. Коркунова, який зазначав, що «всяка спроба, яка штучно встановлюється, формами і термінами затримати зміну державного ладу повинна бути визнана абсолютно неспроможною. Зміна державного ладу не є справа чийогось особистого свавілля, а виробляється дією мінливих обставин суспільного життя. Нові,

сильні запити суспільства, що розвивається, завжди подолають суперечну їм букву закону, а складні, повільні форми зміни конституції в практичному результаті тільки примножать випадки насильницьких державних переворотів» [2, с. 22].

Таким чином, можемо стверджувати, що конституційна практика, яка стрімко розвивається з часу прийняття в 1996 р. Конституції України, свідчить про те, що трансформація конституційних норм може відбуватися і без формального вторгнення в текст Основного Закону. Іншими словами, спостерігається своєрідне «перетворення» Конституції України – суттєва зміна дійсних конституційних положень. При цьому «перетворення» являє собою реальну альтернативу текстуальним змінам чинної Конституції (внесення змін та доповнень, перегляд).

Отже, своєрідною і майже не дослідженою формою розвитку вітчизняного конституційного законодавства є його «перетворення». Найбільш виразно ця форма розвитку проглядається на прикладі Конституції. При цьому в якості одного із способів «перетворення» Конституції виступає чинне поточне законодавче регулювання. «Перетворення» є не тільки шляхом розвитку Основного Закону, а й формою розвитку конституційного законодавства в цілому. Тенденції «перетворення» Основного Закону символізують напрямки розвитку поточного конституційного законодавства України [3, с. 151]. При цьому слід зауважити, що питання «перетворення» Конституції більшою мірою було досліджено в працях ряду зарубіжних вчених-правників, у першу чергу конституціоналістів та теоретиків у Російській Федерації. Що стосується України, то практика застосування «перетворення», в тому числі і щодо Конституції України, вкрай слабо використовується. У зв'язку з цим далі мова піде про природу, фактори, види, межі, зміст і тенденції такої форми розвитку Конституції, як «перетворення».

Є. Анічкін визначає: «Перетворення, як зміна, може бути текстуальною та нетекстуальною» [3, с. 166]. Як відомо, Конституція України передбачає один вид текстуальної модифікації – внесення змін (Розділ 13 Конституції України [4]). Нетекстуальна зміна Конституції України здійснюється у вигляді «перетворення», тобто зміна змісту окремих положень Конституції без формального вторгнення в конституційний текст. «Перетворення» Конституції України здійснюється, головним чином, через розвиваючі її приписи поточне законодавство та рішення Конституційного Суду України.

Вважаємо, що за своєю суттю «перетворення» Конституції України являє собою сукупність фактів, що символізують процес її нетекстуальної модифікації. Іноді в науковій літературі поняття «перетворення» Конституції замінюється такими аналогічними за змістом категоріями, як «змістовний розвиток» [5, с. 91], «повзуче реформування» [6, с. 51], «еволюційне читання» [7, с. 9], «мовчазне перетворення» [8, с. 30]. У деяких дослідженнях сукупність текстуальних та нетекстуальних способів модифікації Конституції об'єднується поняттями «удосконалення»

[9, с. 59], «реформування» [10, с. 57], «трансформація» [11, с. 31].

Отже, «перетворення» – це «велика зміна» [12, с. 584]. У словнику В. Даля дієслово «перетворювати» означає «переробляти заново, влаштовувати знову, інакше, в іншому порядку, утворювати на інший лад» [13, с. 394]. Як видно, досліджуване поняття за змістом є універсальним і не має початкової юридичної спрямованості. Але в будь-якому випадку «перетворення» означає істотно змінювати, адаптувати, метаморфози в будь-якому об'єкті або явищі [14, с. 203]. Сучасні вчені-юристи пристосували дану категорію для позначення нетекстуальних змін конституції взагалі [15, с. 8; 16, с. 89; 17, с. 227].

Разом із тим, ще на межі XIX–XX ст. поняття «перетворення» було введено в науковий обіг і досліджувалось німецьким вченим-правознавцем Г. Еллінеком, який під «перетворенням» конституції розумів «ті зміни, які залишають її текст у колишньому вигляді та викликаються фактами, не пов'язаними неодмінно з наміром провести таку зміну, або з усвідомленням, що останнє обов'язково відбудеться» [18, с. 5]. З посиланням на Г. Еллінека про перетворення конституції говорить А. Белкін [19, с. 42], про «перетворення конституційних норм» говорить також Н. Бондар [20, с. 64]. Дослідженню цього терміну присвячена дисертаційна робота Є. Анічкина [3]. Існування вказаного терміну підтверджує й С. Авак'ян, який, незважаючи на негативне ставлення до подібного способу зміни конституційних норм, підтверджує, що поняття «перетворення конституцій» є одним з найчастіше використовуваних понять у сучасній науці конституційного права [21, с. 52]. Можливість нетекстуальних змін конституції визнавалася також і в юридичній науці дореволюційного [22, с. 156–157] та радянського [23, с. 4, 8, 12–14] періодів.

«Перетворення» конституції шляхом судового тлумачення визнавав і французький вчений А. Есмен. Досліджуючи «жорсткість» американської та французької конституцій, він писав: «В силу речей вони розвиваються також ... за допомогою юридичного тлумачення, що знаходить своє авторитетне вираження в прецедентах» [24, с. 430]. Аналогічної думки дотримувався його англійський сучасник Д. Брайс [25, с. 262].

Ідея «перетворення» конституції була відома деяким вітчизняним ученим дореволюційного періоду. Незважаючи на те, що спеціальні дослідження даного явища відсутні, авторами на прикладі зарубіжного досвіду демонструвалися можливі способи та перспективи нетекстуальної модифікації конституцій. Так, характеризуючи конституцію у формальному сенсі слова, О. Тарановський писав, що вона «всюди наповнюється деякими звичайними законами, що мають по суті конституційне значення, і, що найголовніше, доповнюється суспільною звичкою» [26, с. 502].

З часу прийняття в 1918 році першої Конституції РРФСР конституційний розвиток країни також зазнав певного перетворення основних законів. Це

було помічено рядом дослідників, які виділили в якості керівного способу саме «перетворення» радянських конституцій [3, с. 166]. Зокрема, В. Дябло виділив і проілюстрував прикладами три групи перетворень Конституції РСР 1924 року: по-перше, зміни, що складаються в перерозподілі компетенції Союзу РСР між різними союзними органами, по-друге, зміни, що встановлюють нові державні органи, не передбачені конституцією або наділяють конституційні установи новими функціями, по-третє, зміни в розмежуванні компетенції між Союзом РСР і союзними республіками [27, с. 35]. Проте зміна змісту окремих конституційних норм за допомогою судового тлумачення заперечувалося як буржуазний пережиток, що не властивий радянському устрою [28, с. 22].

«Перетворення» основних законів відоме й зарубіжним країнам, що визнається дослідниками конституційного права. Так, І. Алебастрова висуває та обґрунтовує тезу про те, що в США «поширилося вільне (конструктивне) тлумачення Конституції Верховним судом країни, що нерідко базується ... на спробах виявлення принципів, з яких виходили батьки-засновники при розробці тих чи інших норм Конституції, та встановлення напрямків трансформації їх змісту в сучасних умовах» [29, с. 7]. Практика «широкого тлумачення» Верховним судом США національної Конституції була розглянута також у роботах Ю. Юдіна, Ю. Шульженко [30, с. 36-87], О. Жидкова [31, 104-105], Л. Фрідмена [32, с. 152, 155-163], У. Бернама [33, с. 534-538]. Про формування «живої конституції» в Німеччині пишуть, зокрема, А. Бланкснагель [34, с. 13-15] і Р. Бернхардт [35, с. 50-51]. У зв'язку з цим напрошується висновок, що «перетворення» конституції – є стійке і поширене явище сучасного правового життя [3, с. 171].

Однак стосовно чинної Конституції України досліджуваний феномен сприймається в науковому середовищі неоднозначно. Прихильники текстуальної модифікації Конституції оцінюють думки про те, що відбувається «перетворення» Конституції як спірні або неправильні в принципі. Другі ставляться до такого шляху розвитку Основного Закону стримано. Треті, навпаки, вважають, що оптимальним варіантом розвитку Конституції в сучасних умовах виступає саме «перетворення». В деякій мірі ця установка обумовлена позицією окремих політичних сил – прихильників недоторканності діючої Конституції:

«... у нас добра Конституція» і «... зміна Конституції не представляється невідкладним і першочерговим завданням», «ресурси Конституції далеко не вичерпані. І про це повинні пам'ятати ті, хто намагається спекулювати на темі можливих змін до Основного Закону» [36].

Вченими справедливо обґрунтовується необхідність максимального використання закладеного в чинній Конституції потенціалу і, як наслідок цього, забезпечення стабільності всієї правової системи України [37, с. 129]. Враховуючи формально-юридичні недоліки Конституції України і зміни суспільно-політичної ситуації в країні з часу її прийняття, видається, що найбільш правильним і спокійним варіантом є не радикальне або часткове реформування нашої Конституції, а її поступова і обережна адаптація до суспільних змін. Використання цього варіанту дозволить послабити фіктивність формальної Конституції України і в той же час посилить її адекватність фактичній Конституції. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою В. Зорькіна, згідно з якою Конституцію як джерело наявних знань «слід не правити, а інтерпретувати» [38, с. 5].

Усе вищесказане має безпосередню причетність до посилення стабільності Конституції. З моменту прийняття Конституції України 1996 року і до сьогодні чути заклики про зміни повноважень Президента України, перегляд положень Конституції щодо власності, компетенції Верховної Ради України, а то і взагалі прийняття нової Конституції. Це не що інше, як черговий прояв намагання певних політичних сил, які прагнуть влади, перекроїти Основний Закон «під себе». Подібне спостерігалось і раніше, коли на початку 90 років у Конституцію УРСР були внесені зміни. Ці зміни, тим не менше, не зміцнили основи конституційного ладу і не тільки не стали на перешкоді конституційній кризі, але в чомусь, можливо, навіть сприяли їй [39, с. 23].

Додамо, що можна не тільки інтерпретувати, а й «добудувати» конституційну будівлю за допомогою прийняття необхідних законів. До того ж, «перетворення» у порівнянні з текстуальною модифікацією конституції має певні переваги, до числа яких, на нашу думку, відносяться гнучкість (приспосовність до постійно змінюваних обставин); оперативність; порівняно висока ймовірність уникнення соціально-політичних катаклізмів, що часто супроводжують реформування конституції [14, с. 203].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савчин М.М. Конституційна Асамблея. Проблема демократичної легітимності / М.М. Савчин // Юридичний вісник України – № 11, 17-23 березня 2012. – С. 4-6.
2. Коркунов Н.М. Сравнительный очерк государственного права иностранных держав. Часть первая. Государство и его элементы. — СПб.: Типография Стасюлевича М.М., 1890. — 163 с.
3. Аничкин Е.С. «Преобразование» Конституции Российской Федерации и развитие конституционного законодательства в конце 20 – начале 21 вв. – Дисс. докт. юрид. наук. – Специальность: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право – 480 с.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 р., № 30, стаття 141.
5. Белкин Л.А. Пересмотр конституции (теоретические аспекты) Л.А. Белкин // Правоведение. – 1995. – № 12 – С. 91-93.
6. Липкьян С.Л. Политические соотношения и конституционное регулирование в современной России проблемы и перспективы // С.Л. Липкьян // Журнал российского права – 2003. – № 11 – С. 50-53.
7. Эбзеев Б.С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б.С. Эбзеев // Государство и право – 1998. – № 5 – С. 9-11.

8. Голубев В.Т. Перспективы развития Конституции // Конституция Российской Федерации в аспекте законодательства в современный период // Материалы Всероссийской научной конференции / под общ. ред. И.Л. Конюховой – Т. I. – М., 2003. – С. 28-31.
9. Белов Д.М. Приняття та перегляд основного закону: окремі аспекти / Д.М. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 16. – 2011. – С. 59-61.
10. Белов Д.М. Проблеми реформування української моделі державної влади / Д.М. Белов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки» – № 2 (частина I) – 2012. – С. 57-62.
11. Шабинский Н.Г. Пределы власти. Борьба за российскую конституционную реформу (1989-1995) / Н.Г. Шабинский – М., 1997. – 237 с.
12. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – М., 2003. – 584 с.
13. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. – Т. 3. – М., 1995. – 1021 с.
14. Аничкин Е.С. Преобразование Конституции Российской Федерации / Е.С. Аничкин // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 323. – С. 202-206.
15. Повинский В.В. «Преобразование» Конституции Российской Федерации: понятие, способы, пределы / В.В. Повинский // Конституционно-правовые основы реформирования и развития органов государственной власти и местного самоуправления и Российской Федерации: Сб. статей / отв. ред. Кралей И.Л., В.С. Куров. Новосибирск – 2005. – С. 8-16.
16. Васильев В.И. О динамике и стабильности конституции / В.И. Васильев // Конституция и законодательство. По материалам межд. науч.-практ. конф. – Москва, 29 октября 2003 г. / отв. ред. Ю. Тихомиров. – М., 2003. – С. 89-93.
17. Бондарь Н.С. Местное самоуправление и конституционное правосудие: конституционные основы муниципальной демократии в России / Н.С. Бондарь – М., 2008. – С. 227-244.
18. Еллинек Г. Конституции, их изменения и преобразования / Г. Еллинек / Пер. с нем. Б.А. Кистяковского. – СПб., 1907. – 341 с.
19. Белкин А.А. Конституционная охрана: три направления российской идеологии и практики / А.А. Белкин. – СПб.: Петрополис, 1995. – 122 с.
20. Бондарь Н.С. Конституционный Суд России – гарант конституционной безопасности личности, общества, государства / Н.С. Бондарь // Конституционное правосудие. – 2003. – № 4. – С. 61-66.
21. Авакьян С.А. Политические отношения и конституционное регулирование в современной России: проблемы и перспективы / С.А. Авакьян // Журнал российского права. – 2003. – № 11. – С. 50-54.
22. Ивановский В.В. Учебник государственного права / В.В. Ивановский – Казань, 1909. – 188 с.
23. Понтович Э.Э. О правах органов Союза и союзных республик в области законодательства / Э.Э. Понтович // Право и жизнь – 1927. – № 5 – С. 3-21.
24. Эсмен А., Общие основания конституционного права / А. Эсмен – СПб. – 1909. – 811 с.
25. Брайс Д. Американская республика. Общественное мнение. Объяснительные параметры и замечания. Общественный строй жизни / Д. Брайс – М., 1809. – 414 с.
26. Тарановский О.В. Учебник энциклопедии права / О.В. Тарановский. – Юрьев. Типография Маттисена К. – 1917. – 534 с.
27. Дябло В.К. Развитие Конституции Союза ССР в процессе конституционной практики (соотношение элементов статики и динамики в советской союзной конституции) / В.К. Дябло // Советское право. – 1926. – № 3(21) – С. 34-42.
28. Гурвич Г.С. Об одном свойстве советской конституции / Г.С. Гурвич // Власть Советов. – 1923. – № 4. – С. 20-24.
29. Алебастрова И.А. Конституционные принципы: проблемы юридической природы и эффективности реализации / И.А. Алебастрова // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 7 – С. 5-12.
30. Юдин Ю.А., Шульженко Ю.Л. Конституционное правосудие в федеративном государстве (сравнительно-правовое исследование) / Ю.А. Юдин, Ю.Л. Шульженко – М., 2000. – 511 с.
31. Жидков О.А. Верховный Суд США: право и политика / О.А. Жидков. – М., 1985. – 218 с.
32. Фридман Л. Введение в американское право / Л. Фридман – М., 1993. – 287 с.
33. Бернам У. Правовая система США / У. Бернам. – М., 2006. – 811 с.
34. Бланкснагель А. Пробелы в Конституции РФ и возможности ее совершенствования / А. Бланкснагель // Пробелы в российской Конституции и возможности ее совершенствования. – Ред.-сост. К.Г. Гагнидзе. – М., 1998. – С. 13-15.
35. Бернхардт Р. Конституционное правосудие и принципы федеративного государственного устройства в ФРГ / Р. Бернхардт // Немецкий конституционализм. – М., 1994. – С. 50-51.
36. Заець І. Перезасновуй і володарюй / І. Заець // Україна молода. – 2008. – № 78 – 12 травня.
37. Оніщенко О.В. Конституція України як основне джерело конституційного права України / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2005. – 216 с.
38. Зорькин В.Д. Россия и ее Конституция. // Журнал российского права. 2003. – № 11. – С. 5-6.
39. Бориславський Л. Деякі теоретичні і практичні питання реалізації Конституції України / Л. Бориславський // Матеріали науково-практичної конференції «Конституція України в сучасній правовій доктрині та національному державотворчому процесі». – Л., 2011 р. – С. 23-27.